

POSLEDNJA NADA

Danijel Frka (2021) *Vis – posljednja nada: RAF Station Vis 1944.-1945.*, Zagreb: Despot infinitus, 424 str.

Despot infinitus je 2021. objavio knjigu Danijela Frke, poznatog istraživača jadranskog pomorstva i zrakoplovne povijesti na hrvatskim prostorima, koji je dosad objavio nekoliko knjiga ratno-povijesne tematike. S Vojislavom Jerebom objavio je knjigu *Hrvatski zrakoplovi: Domovinski rat 1991-1993*. (1994), s Josipom Novakom i Sinišom Pogačićem objavio je *Zrakoplovstvo Nezavisne Države Hrvatske 1941. – 1945.* (1998), a s Bojanom Dimitrijevićem objavio je *Pomorsko zrakoplovstvo na Jadranu 1918-1991*. (2016). Osim toga, Frka se bavi i podvodnom fotografijom, s posebnim naglaskom na mapiranje i istraživanje olupina brodova i zrakoplova u Jadranskom moru. Rezultat dugogodišnjega rada upravo je ova knjiga koja donosi neispričanu priču o savezničkom aerodromu na južnojadranskom otoku Visu od travnja 1944. do svibnja 1945. Ovaj je knjiga dosad najobuhvatnija sinteza njegovih istraživanja.

Knjiga je podijeljena na Predgovor autora (str. 7–10), Uvod (str. 15–20), poglavlja „Nepokoreni Vis: Vis kao baza oružanog otpora u Drugome svjetskom ratu“ (str. 21–24), „Posljednja odstupnica Vis: Ratna situacija u drugoj polovici 1943.“ (str. 25–38), „Dolaze Saveznici: Savezničko zrakoplovstvo na Sredozemlju 1943.-1944.“ (39–52), „Otok tvrđava: Vis i ratne operacije u prvoj polovici 1944.“ (str. 53–62), „Pozornica je postavljena: Planiranje zračne obrane Visa i izgradnja aerodroma“ (str. 63–80), „Topsail Vis: Zrakoplovne operacije od veljače do lipnja 1944.“ (str. 81–155), „Vis – Posljednja nada: Zrakoplovne operacije od srpnja do prosinca 1944.“ (str.

155–278), „Zastor se spušta: Ratna situacija i zrakoplovne operacije od siječnja do svibnja 1945.“ (str. 279–330), „Duhovi iz dubina: U potrazi za nestalim avionima u moru oko Visa“ (str. 331–362), „Neizbrisiv trag“ (str. 363–386), „Da se ne zaboravi“ (str. 387) i Dodataka (str. 388–423).

Knjiga sadrži 223 crno-bijele fotografije, 60 fotografija u boji, šest vojnih karata južnojadranskoga područja i otoka Visa, tri vektorska prikaza prilaza viškom aerodromu, veliku kartu Europe koja prikazuje stanje u ratu početkom lipnja 1944., te jedan originalni dokument nastao uoči pada savezničkog zrakoplova. Pri kraju knjige nalazi se i velika karta otkrivenih i pretpostavljenih lokacija srušenih zrakoplova u viškoj okolici.

U Uvodu Frka daje kratak pregled povijesti Visa od prapovijesti do 1992. kada je Jugoslavenska ratna mornarica napustila Vis. Ističe geografske i ostale karakteristike otoka, a kraj je posvećen pomorskoj tradiciji Visa i značaju njegova položaja u ratovanju kroz povijest. Komentira važnost otoka u Drugome svjetskom ratu te otvara pitanje važnosti postojanja uporišta u Jadranskom moru za potrebe Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ) i savezničkih snaga u aktivnostima 1944. i 1945.

U poglavljima „Nepokoreni Vis: Vis kao baza oružanog otpora u Drugome svjetskom ratu“ i „Posljednja odstupnica Vis: Ratna situacija u drugoj polovici 1943.“ Frka smješta otok u kontekst rata poslije pada Kraljevine Jugoslavije u travnju 1941., kada je Vis okupirala Italija. Zbog svojega položaja do

kolovoza 1943. Vis je bio izoliran od ostatka okupiranog područja, no na otoku su već od kolovoza 1941. postojali partizanski odredi čiji su pripadnici morskim putem odlazili u borbu na kopno. Kapitulacija Italije u rujnu 1943. označila je potpunu promjenu ratne situacije na istočnoj obali Jadrana, a saveznici su brzo prepoznali strateški značaj otoka i potrebu njegove obrane od očekivanoga njemačkoga napada. To potvrđuje činjenica da su već u listopadu 1943. usporedno s njemačkim osvajanjem obližnjih otoka na Vis stizali paketi savezničke pomoći. Vrhovni štab NOVJ-a donio je odluku o osnivanju oružanih jedinica na otoku, odnosno pozivu za intenzivniju suradnju sa savezničkim snagama.

Značaj viškog područja saveznicima krajem 1943. i početkom 1944. Frka opisuje u poglavlju „Dolaze Saveznici: Savezničko zrakoplovstvo na Sredozemlju 1943.-1944.” u kojem čitatelja upoznaje sa savezničkom prisutnošću na talijanskom području u drugoj polovici 1943. Nakon pobjeda u Africi i Italiji, saveznici su raspustili Zrakoplovno zapovjedništvo Sredozemlja i 10. prosinca 1943. formirali Savezničke zračne snage Sredozemlja (MAAF). Tri osnovne grupacije MAAF-a djelovale su iz baze Foggia u južnoj Italiji, a cilj im je bio intenzivnim djelovanjem i bombardiranjem taktičkih ciljeva slomiti njemački otpor na području od Rumunjske do višijevske Francuske. Područje istočne Europe pokrivala su 15. američke zračne snage, no zbog tehničkih problema ili neprijateljske vatre često su bili u problemima upravo iznad jadranske obale. Pomnijom analizom i pripremom terena saveznici su uočili da bi za potrebe savezničkog zrakoplovstva bilo korisno imati uporišnu bazu i aerodrom na istočnoj obali Jadrana, o čemu se govori u poglavlju „Otok tvrđava: Vis i ratne operacije u prvoj polovici 1944.”.

Od početka 1944. na otoku su se nalazile snage Mornarice NOVJ-a i Britanske mornari-

ce, a od veljače i prve postrojbe protuzračnih snaga Britanskoga ratnog zrakoplovstva (RAF). Istovremeno je na otoku organizirana vojna bolnica. Sve je bilo spremno za izgradnju aerodroma koja je započela u travnju 1944. Britanske i američke snage izgradile su strateški aerodrom, što je opisano u poglavlju „Pozornica je postavljena: Planiranje zračne obrane Visa i izgradnja aerodroma”. Radovi su završeni 30. travnja 1944. i aerodrom se koristio najprije za prisilna slijetanja savezničkih zrakoplova. Dopremljen je i velik broj radara, a kontrolni toranj, kodnog imena Topsail, već je i prije službenog otvaranja aerodroma navodio izgubljene savezničke zrakoplove prema Italiji. Protuzrakoplovno naoružanje trebalo je biti prisutno na otoku zbog neposredne njemačke opasnosti i učestalih napada na otok i brodove u okolici Visa. Napadačka grupa Luftwaffea djelovala je iz smjera aerodroma u Mostaru.

Poglavlja „Topsail Vis: Zrakoplovne operacije od veljače do lipnja 1944.”, „Vis – Posljednja nada: Zrakoplovne operacije od srpnja do prosinca 1944.” i „Zastor se spušta: Ratna situacija i zrakoplovne operacije od siječnja do svibnja 1945.” donose detaljne prikaze zračnih aktivnosti i spašavanja srušenih pilota savezničkog zrakoplovstva u razdoblju od veljače 1944. do svibnja 1945. Frka događaje prikazuje kronološki, od 2. veljače 1944. do 7. lipnja 1945. Otok je bio dobro povezan s talijanskom obalom, gdje su morskim putem piloti koji su spašeni iz mora ili prisilno sletjeli na otok bili vraćani u baze u Italiji. Veliki problem predstavljalo je održavanje piste na koju su često slijetali veliki saveznički četveromotorni bombarderi. Pista je bila zakrčena te je onemogućavala adekvatno djelovanje lovačkih odreda Britanskog ratnog zrakoplovstva za zaštitu otoka. Promjenu u intenzitetu djelovanja aerodroma označava boravak Josipa Broza Tita i ostalih čelnika oslobodilačkog pokreta na otoku u lipnju 1944., nakon čega je odlučeno pojačano poraditi na

korištenju aerodroma kao baze za spašavanje i izvođenje zračnih napada.

Kolovoz 1944. označava veliku prekretnicu u značaju i djelovanju viškog aerodroma. Dana 15. kolovoza u Italiju su sletjeli prvi obučeni piloti Prve eskadrile NOVJ-a (No. 352. Sq. u sastavu RAF-a). U listopadu njihova je baza bila prebačena na Vis, a pridružila im se i Druga eskadrila NOVJ-a (No. 351. Sq. u sastavu RAF-a), koju su činili bivši jugoslavenski piloti, kao i piloti Zrakoplovstva Nezavisne Države Hrvatske. One su do svibnja 1945. bile angažirane na nizu zadataka izviđanja i napada na logistička i komunikacijska središta u dubini okupiranoga područja. Svojim su aktivnostima pomagale djelovanja novoosnovanog Balkan Air Forcea, čiji je cilj bio izvoditi napade na njemačke položaje na južnom Balkanu.

Tijekom 1945. otok Vis je bio od velikog značaja za saveznike. Pista je korištena kao uporišna baza napadačkih i izviđačkih aktivnosti NOVJ-a i RAF-a, a istovremeno je korištena za veliki broj prisilnih savezničkih slijetanja. U slučajevima prisilnih slijetanja zrakoplovi su navodili jedinice NOVJ-a i britanske mornarice mjestu nesreće. Aktivnosti na otoku odvijale su se do kraja rata, a 7. lipnja 1945. jedinice RAF-a na Visu i službeno su prestale postojati.

U iduća dva poglavlja, „Duhovi iz dubina: U potrazi za nestalim avionima u moru oko Visa” i „Neizbrisiv trag”, Frka čitatelja upoznaje s bogatstvom zračnih aktivnosti provedenih u viškom akvatoriju. Uključio je i usmene izvore te fotografije visoke kvalitete na kojima su prikazane olupine potopljenih zrakoplova. Autor također opisuje značaj otoka i područja nekadašnjeg aerodroma u Jugoslaviji, a na kraju poglavlja dostavlja detalje grobnih parcela na Savezničkom vojnom groblju u Milni na Visu, gdje su pokapani saveznički piloti srušeni u okolici Visa. Frka knjigu zaključuje epilogom prikladnog imena „Da se ne zaboravi”.

Dodaci sadrže čak 51 prikaz u boji zrakoplova različitih modela i oznaka korištenih u zračnim aktivnostima oko Visa s informacijama o modelu zrakoplova, njegovom serijskom broju i pripadnosti jedinici, odnosno borbenoj skupini, kao i kronološki slijed njegova djelovanja na viškom području. Prikazi zrakoplova su detaljni, sa svim oznakama i ilustracijama specifičnima za pojedinu borbeno grupu/eskadrilu. Na str. 402–409 nalazi se tablica sa svim dokumentiranim gubitcima savezničkih i njemačkih zrakoplova u zoni aerodroma Vis od 19. ožujka 1944. do 18. svibnja 1945. Knjiga sadrži i veliku kartu s pronađenim i pretpostavljenim lokacijama urušavanja zrakoplova u viškom akvatoriju (str. 412–413), nekoliko karata savezničkih uporišta u južnoj Italiji i na Visu (str. 414–415), organizacijske sheme MAAF-a (str. 416–419), sažetak operacija na RAF Stationu Vis (str. 420–421) i tablicu činova i oznaka britanskog, njemačkog, američkog i zrakoplovstva NOVJ-a (str. 422).

Knjiga *Vis – posljednja nada* dosad je najobuhvatniji prikaz ove popularne, ali nedovoljno istražene teme, i to iz perspektive njenog značaja u svjetskim i regionalnim okvirima. Veliku kvalitetu knjige predstavljaju primarni izvori kojima se autor služi u rekonstrukciji kompleksnih i detaljnih aktivnosti na otoku od početka 1944. do svibnja 1945. Vrijedni su i detaljni prikazi korištenih modela zrakoplova, kao i cijelo poglavlje posvećeno autorovim istraživanjima „duhova iz dubina” viškog podmorja. Možda će upravo Frkina knjiga, nezaobilazna u proučavanju povijesti ratnog zrakoplovstva na našem području u Drugome svjetskom ratu, poslužiti kao temelj sustavnijih istraživanja. Svojim novim radom Frka je još jednom potvrdio svoju stručnost, a kronologija predstavljena u knjizi zasigurno će biti od pomoći u daljnjim proučavanjima ove tematike.

Silvio Činć